

COĞRAFİ ADLARIN ETİMOLOJİK SÖZLÜĞÜ

Hasan EREN*

Lajos Kiss, *Földrajzi nevek etimológiai szótára, L kötet A-K; 77, kötet L-ZS.*
Akadémiai Kiadó, Budapest 1997, 821+822 s.

Tanınmış Macar Slavisti János Melich, Macarcada kullanılan Slavca alıntılar üzerinde değerli çalışmalar yaptığı gibi, Macar topraklarında geçen Slavlardan kalma yer adlarını da irdelemişti. Onun bu alandaki en büyük çalışması *A honfoglaláskori Magyarországnak* (Budapest 1925-1929) adı altında çıkmıştı. Melich bu eserinde Macarların bugünkü yurtlarına geldikleri sırada karşılaştıkları yer adlarını yetki ve özenle değerlendirmişti.

Bu yazımda değerlendirmek istediğim eserin yazarı Lajos Kiss, Budapeşte Üniversitesinde Melich'in yetiştirmiş olduğu çalışkan bir öğrencidir. Doğal olarak Lajos Kiss de Melich gibi Macarcada geçen Slavca alıntılara yönelik çalışmalar yayımlamıştır. Örneğin *Hatvanhét szómagyarázat* (Budapest 1970) başlıklı çalışmasında altmış yedi etimolojik açıklama yapmıştır. Daha sonra *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban* (Budapest 1976) adlı eserinde Macarcada geçen Slavcadan yapılmış söz çevirilerini gözden geçirdiği gibi, Melich'in açmış olduğu çığırda da sürekli olarak çalışmıştır. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* adlı eseri de bu yolda yapılmış yeni bir yayındır.

Bu eserin ilk baskısı 1978'de yayımlanmış ve bilim çevrelerinde büyük bir takdirle karşılanmıştı. Eser aydın okurlar arasında da büyük bir ilgi görmüştü. Bunun üzerine 1980'de 2. ve 1983'te 3. baskısı çıkmıştı. Bu baskılarda yaklaşık 6820 madde vardı. Kent, ırmak, göl, dağ, tepe gibi coğrafi objelerin birçok ad aldıklarını biliyoruz. Avusturya'nın başkentine *Bécs, Vindobona, Wien, Vienna* gibi adların verildiğine tanık oluyoruz. Bunun gibi, Güney Macaristan'da bir kente *Pécs, Pèčuj, Quinque ecclesiae, Fünfkirchen, Sopianae* adları verilir.

Yer adlarında bunlara benzer örnekleri artırmak kolaydır. Örneğin Slovakya'nın başkenti Macarlar arasında *Pozsony*, Almanlar arasında ise *Preßburg* olarak geçer. İsviçre'nin batı bölümündeki bir kente Fransızlar *Genève*, İtalyanlar *Ginevra*, Almanlar *Genf* adını verirler. İsviçre'nin Fransa-Almanya sınırı yakınındaki bir kentini Almanlar *Basel*, Fransızlar *Bâle*, İtalyanlar *Basilea* olarak adlandırırılar. Almanya'nın *Aachen'ine* Fransızlar *Aix-la-Chapelle* adını verirler.

Bu örnekleri hesaba katacak olursak, 6820 maddede 10.000'i aşkın yer adının işlendiğini kestirebiliriz. Sözlüğün 1997 baskısında maddelerin sayısı bir kat daha arttı.

Yazarın verdiği bilgiye göre, bu baskıda 13.340 madde geçer. Bu

---

* Prof. Dr., Türk Dil Kurumu, Bilim Kurulu Üyesi

maddelerde eski ve yeni olmak üzere birkaç addan söz edildiğini düşünürsek sözlükte yaklaşık 20.000 ad üzerinde durulduğu ortaya çıkar.

Doğal olarak, L. Kiss sözlüğünde Macar topraklarında geçen yer adlarına ağırlık vermiştir. Bu adlar arasında Kuman veya Peçenek gibi Türklerden kalma adlar az değildir. Bunların kökenlerini kestirmek ilk bakışta kolay değildir. Örneğin *Aba*, *Alattyán*, *Ináncs*, *Karcag*, *Tarján*, *Tárkány*, *Tolmács*, *Üllő* gibi adların Türkçeden geldiği kolay kolay kestirilemez. Sözlükte Türk tarihinde özel bir yer tutan birtakım adlar da geçer *Eğer* (Eğri), *Esztergom* (Estergon) *Kanizsa* (Kaniye) *Magyarkanizsa*, *Nagykanizsa*, *Törökkanizsa*, *Mahács* (Mohaç) *Szeged* (Segedin), *Szigetvár* (Sigetvar), *Újvár* (Uyvar), *Vasvár* (Vaşvar), *Zsitvatorok* (Jitvatorok) gibi.

Görüldüğü gibi, Kiss'in sözlüğü Türklerin geçmişinde büyük bir yer tutmuş adlarla doludur. O nedenle eser bizim için üzerinde özenle durulmaya değer bir yayındır.

Büyük bir emek ve derin bir bilgi ürünü olan bu anıtsal yayına Türklük bilimi açısından birtakım katkılar getirmeyi bilimsel bir borç sayıyorum.

Sözlüğün başında Kiss, kullandığı kaynakların kısaltmalarını sıralıyor. Bu kaynaklar arasında Paul Wittek'in "Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie" (*Byzantion X*, 1935, 11-64) başlıklı çalışmasını göremedim. Wittek, o çalışmasında Bizans Rumcasından kalma yer adlarımızı özenle gözden geçirmişti. Çalışmanın Türkçesi de çıkmıştır: *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 1, 1969 (1970), 193-240).

Louis Robert'in *Villes d'Asie Mineure. Études de Géographie ancienne* (Paris 1962) adlı eseri de Anadolu'nun eski yer adları bakımından sağlam bir çalışmadır.

Daha sonra D. J. Georgacas, "The Names for the Asia Minör Peninsula and a Register of Surviving Anatolian Pre-Turkish Placenames" (Heidelberg 1971. *Beiträge zur Namenforschung*, N. F. Beiheft 8) başlıklı çalışmasında Anadolu'da kalan eski yer adlarını toplu olarak gözden geçirdi.

Daha sonra Johannes Tischler *Kleinasiatische Hydronomie. Semantische und morphologische Analyse der griechischen Gewässernamen* (Wiesbaden, 1977), adlı eserinde Küçük Asya akarsuları üzerinde durdu.

Ladislav Zgusta *Kleinasiatische Ortsnamen* (Heidelberg 1984). *Beiträge zur Namenforschung*, Neue Folge. Beiheft 21) adlı eserinde Küçük Asya yer adlarını yetki ve özenle inceledi.

Türk yer adlarına gelince: Hartwig Scheinhardt'ın *Typen türkischer Ortsnamen* (Heidelberg 1979. *Beiträge zur Namenforschung*, Neue Folge) adlı çalışması göz ardı edilemez bir eserdir.

Sözlüğün 1. baskısının büyük bir ilgi ile karşılanması üzerine Kiss, eserini

yeni katkılarla geliştirmişti. Çalışkan yazarın bu yoldaki çaba ve çalışmalarını sürdüreceğine inanıyoruz. O nedenle yazımızda birtakım düzeltme ve katkılar yapmaktan kendimizi alamadık.

Kiss'in daha çok yer adlarına ilişkin sözlük ve ansiklopedilerden yararlandığı göze çarpıyor. Buna karşılık bilimsel dergilerde yer adlarına yönelik değerli yazılar ve katkılar çıktığı da bir gerçektir. Yazarın bütün dergi ve yayınları izleme olanağını bulamamasını doğal karşılamak gerekir. O bakımdan özellikle Türklerle ilgili yer adlarına ilişkin birtakım bilgileri özet olarak vermeye çalışacağız. Geniş bir alanı kapsayan bir çalışmada yazarın göz önünde tutulması gereken belli başlı yayınları saymakla yetindiği açıktır. Bu tür eserlerde birtakım yayınların gözden kaçması da doğaldır. Sözü uzatmamak için bu yolda salt Gyula Moravcsik'in *Byzantinoturcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker* (Budapest 1942); II. *Sprachreste der Türkvölker* (Budapest 1942); H. *Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen* (Budapest 1943) adlı eserini örnek olarak vereceğiz. Yazar, Moravcsik'in *Bevezetés a bizantinológiába* (Budapest 1966) adlı eserini saymışsa da, her nedense *Byzantinoturcica*'yı göz ardı etmiştir. Bu büyük eserin 2. baskısı 1958'de Berlin'de çıkmıştı. Eserin II. cildinde Bizans kaynaklarında geçen kişi ve yer adlarına ilişkin değerli veri ve bilgiler geçer.

Ankara adına ilişkin yayınları (Kiss I 102) Paul Wittek'in "Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie" (*Byzantion* X, 1935, 11-64) başlıklı yazısı (47. s.) ve özellikle Ladislav Zgusta'nın *Kleinasiatische Ortsnamen* (Heidelberg 1984. *Beiträge zur Namenforschung*. Neue Folge. Beiheft 21) adlı eseri ile bütünlemek gerekecektir. Zgusta, eserinin 64. §'ında 'Aρχαα' adının geçtiği kaynakları özenle gözden geçirmiştir.

Güneydoğu Avrupa topraklarında uzanan yüksek bir dağa *Balkan* adının verildiğini biliyoruz. Kiss (I, 154) bu adın Türkçede 'ormanlık yüksek dağ sırası' olarak kullanılan *balkan*'dan geldiğini açıklıyor. Son olarak bu yoldaki belli başlı bilimsel yayın ve çalışmaları sıralıyor. Bu yayınlar Vasil Mikov'un *Proizhodŭi značenje na imenata na našitē gradove, sela, rêki, planini i mēšta* (Sofiya 1943) başlıklı eseriyle bütünlenebilir.

Mikov (193. s.) bilimsel yayınlarda geçen yaygın inanca katılarak *Balkan* adının Türkçe *balkan*'dan geldiğini yazmışsa da, *balkan* sözünün Farsçadan kalma bir alıntı olduğunu vurgulamıştır ki yanlıştır. "*Balkan* adının kökeni" (*Türk Dili* LIV, 1987, 113-124) başlıklı yazımda, *balkan* sözünün Türkçe *balk-* kökünden geldiğini açıklamıştım. Kiss'in benim 1987'de çıkan yazımı görmemesi doğaldır.

Batı Sibiry'a'nın güney bölümünde bulunan *Barnaul* kentinin adı, Kiss'in yazdığı gibi (I, 170), *Barnaulka* suyunun adıyla birleştirilebilir. Kent, *Barnaulka*'nın Ob ırmağına döküldüğü yerde kurulmuştur. Yazar, yaygın bir görüşe göre, *Barnaulka* adının Keltçeden alındığını ve 'kurt suyu' anlamına geldiğini bildiriyor. Bundan başka, *Barnaul* kentinin adını Türk diyalektlerinin

yardımıyla açıklamaya çalışan uzmanlardan da söz ediyor. Yalnız, Kiss'in, Râsânen'in bu ada ilişkin yazısından habersiz kaldığı anlaşılıyor. Râsânen *Zeitschrift für slavische Philologie*'de (XXII, 1953, 152-153) çıkan "Russische Ortsnamen" başlıklı yazısında *Barnaul* adı üzerinde de durmuştu. *Barnaul*, W. Radloff'un Sibirya'da yaptığı çalışmalarda önemli bir yer tutar. Radloff, Türk dil ve diyalektleri arasında yeni bir dönem açan anıtsal sözlüğü üzerindeki çalışmalarına 1859'da *Barnaul*'da başlamıştı.

Avusturya'nın başkentine verilen *Bécs* adının etimolojisi karışıktır. Kiss (1,180) bu adın eski Macarca *bécs* '(kireç) ocağı' sözünden geldiğinin düşünülebileceğini açıklıyor. Macarca *bécs* sözünün de eski Türkçe **beç* biçiminden alındığını vurguluyor. Bu biçimin ise eski Rusça *pečъ* 'ocak' sözünden kökenlendiği anlaşılıyor. Söz başında *p*'nin kullanılmadığı bir Türk diyalektinde yabancı *p* sesi *b*'ye dönüşmüştür. Sırp-Hırvatça *Béč* ve Türkçe *Beç* biçimleri Macarcadan alınmıştır.

Yazarın bildirdiği gibi, Latince *Vindobona* adı Keltçeden kalmıştır (anlamı Vindos'un mülkü). Almanca *Wien*, İtalyanca *Vienna*, Çekçe *Videň*, Slovakça *Viedeň* gibi biçimlerin Keltçe **Vēdunjā* 'orman akar suyu' adından geldiği anlaşılıyor. **Vēdunjā* başlangıçta Viyana ormanından doğan ve Viyana'nın iç kentinin doğu-sunda Tuna kanalına karışan *Wien* ırmağına verilen bir addir. Maddenin sonunda Kiss, bu adlara ilişkin belli başlı bilimsel yayınları sayıyor. Son olarak, *Pécs* ve *Ujpécs* maddelerine gönderme yapıyor. Zoltán Gombocz ile János Melich *Magyar etymologiai szótár. Lexicon critico-etymologicum linguae Hungaricae* adlı anıtsal sözlüklerinde (I, 321-322) Viyana'ya verilen *Bécs* adının Avar kökeninden geldiği üzerinde durmuşlardı. Kiss her nedense bu savı göz ardı etmiş, ancak maddenin sonunda Gombocz ile Melich'in eserini de saymıştır.

Eski yayınları gözden geçirirken Kumanca **beçi el* sözüne gönderme yapmak gerekmez miydi? Géza Kuun, *Codex Cumanicus'ta* (300. s.) geçen bu sözde Macarların Viyana'ya verdikleri *Bécs* adı ile Macaristan'da bir kente verilen *Pécs* adını görmek istemişti. Bu etimoloji daha sonra Zoltán Gombocz ile János Melich'in etimolojik sözlüğüne de geçmişti. Yazarların bu yoruma karşı çıkmadıkları anlaşılıyor da, Viyana'nın eski adının Avar kökeninden geldiğini daha olası görmüşlerdir. L. Ligeti "Sur deux mots comans" (*Açta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* X/1-3, 1962, 167-174) başlıklı yazısında (Macarcası: "Dengizikh és Bécs állítólagos kun megfelelői", *Magyar Nyelv* LVIII, 1962, 146-152) *Codex Cumanicus'te* geçen ve 'huffe hauz' anlamına gelen bu sözün *beçel* biçiminde düzeltilmesi gerektiğini ortaya koymuştu. Ligeti Almanca 'huffe hauz' sözünü de 'huffe halcz' diye düzeltmişti. Almanca sözün 'paralisé à la hanche' anlamına geldiğini bildiren Ligeti, K. Grønbech'in de bu veriyi 'hüftenlahm' diye açıkladığını eklemiştir.

Bu açıklamadan sonra Géza Kuun'un *Codex Cumanicus'taki* veriyeye dayanan etimolojisinin büsbütün geçersiz olduğu açıklık kazanmıştır.

Ligeti, yazısının 18. notunda, *Bécs* ve *Pécs* kentlerinin adları arasında fonetik açıdan göze çarpan sığ benzerliğe rağmen ortak bir yönden söz edilemeyeceğini de dile getirmiştir.

Pécs, Macaristan'ın Baranya il (megye)'inin merkezine verilen bir addır. Bu adın Slavca (Slovence) *peč* 'ocak' sözünden geldiği açıktır. Bu kentin *Quinque ecclesiae*, *Fünfkirchen*, *Sopianae* gibi birtakım adlar aldığını biliyoruz. *Pécs* kenti Türk tarihinde sık sık geçer. Sırp-Hırvatçada bu kente *Pèčuh*, *Pèčūj* adı verilir. Kent, tanınmış tarih yazarımız İbrahim'in doğum yeri olarak ün almıştır. Bilimsel yayınlarda İbrahim'in *Peçevî* adıyla geçtiğini görüyoruz. Ancak bu adı *Peçuyî* diye düzeltmek gerektiği anlaşılıyor. İbrahim'in, eserinde doğum yerinden *Peçuy-i dilcuy* diye söz ettiğine tanık oluyoruz.

Rusya'da Dnester ile Prut arasında uzanan tarihî bir bölgeye verilen *Besarabya* (Macarca *Bessarábia*) adı da Türklerden kalma bir addır. Kiss (I, 207. s.), Rusçada *Bessarábija*, Rumencede ise *Basarabia* olarak kullanıldığını bildirdikten sonra bölgenin ilk olarak 1349 yılında eski Slavca kaynaklarda *Basarabina zemlja* (Basaraba toprağı ve ülkesi) biçiminde geçtiğini açıklıyor. Başlangıçta Romanya'da Karpatlar ile Tuna arasında uzanan topraklar bu ad altında toplanmıştı. Dnester ile Prut arasındaki bölgeye ancak 1812'den beri bu ad verilmektedir. Romanya'da *Basaraba* adını taşıyan birçok hükümdar geçer. Bu ad Türkçe *Basar* ve *Aba* adlarından oluşmuştur. *Basar* adı Türkçe *basmak* kökünden gelir. *Aba* ise 'ata' anlamına gelen Türkçe bir addir.

Kiss, Macarların *Besarabya*'ya eskiden *Bucsák* adını verdiklerini de dile getiriyor. Bu adın eski Türkçe kaynaklarda geçen *Tatar Bucağı* adından geldiği açıktır. Düşündürücüdür: Türkçe *Bucak* adı Macaristan'da *Budzsák* (I, 262. s.) ve *Buzsák* (I, 269. s.) olarak da geçer. Kiss, maddenin sonunda *Besarabya* adına yönelik belli başlı yayınları saymıştır. Bu yayınlara Rásonyi'nin "Contribution á l'histoire des premières cristalisations d'Etat des Roumains. L'origine des Basarabas" (*Archivum Europae Centro-Orientalis* 1, 1935, 225-253) başlıklı yazısıyla bütünlenebilir.

Makedonya'da büyük bir kente verilen *Bitola* (Bulgarca *Bitolja*) adı da üzerinde durulmaya değer.

Kiss (I, 219. s.) bu adın eski Bulgarca **Obitolja (vьsb)* 'manastıra bağlı (köy)' biçiminden kaldığını bildiriyor. Eski Slavcada 'konak' anlamına gelen *obitelъ* sözü eski Bulgarcada 'manastır' olarak kullanılırdı. Slavca *obitelъ*'in başındaki *o* sesi düşmüştür. Yazar, *Bitola*'ya bizim *Manastır* adını verdiğimiz bildirmemiştir. Onun verdiği bilgiye göre, bu adın da *Bitola*'daki manastırdan kaldığı anlaşılıyor.

Macaristan'ın başkentine verilen *Budapest* adının *Buda* ve *Pest*'ten kurulmuş birleşik bir ad olduğu açıktır. Kiss'in yazdığı gibi (I, 261), *Buda* Slavcadan kalma bir kişi adıdır. Sırpçada kullanılan *Budim* (< *Budin*) biçimi 'Buda'nın' anlamına gelir. Eski Türk kaynaklarında geçen *Budin* (ve *Budim*) biçimi Sırpçadır. Kiss, Türkçe biçimler üzerinde durmamıştır.

Budapest adının ikinci bölümüne gelince: Kiss'e göre, *Pest* adı Bulgarcadan alınma Macarca *pest* 'ocak, in' biçiminden gelir. Ancak bu adın kente doğrudan doğruya Bulgarlarca verilmiş olduğu da büsbütün göz ardı edilemez. 'In' anlamından yola çıkıldığında *Buda* yakasında bulunan Tabán çevresi göz önünde tutulabilir. Buna karşılık 'kireç ocağı' olarak değerlendirildiğinde *Pest* adının yalnız Buda'daki bir ocaktan değil, Peşte'deki bir ocaktan geldiği de düşünülebilir. Árpád döneminde Tabán çevresine *Kispest* ('Küçük Peşte') adının verilmesi, Kiss'e göre, *Peşte* yakasının birincilliğine tanıktır. Çünkü *Kis* ('küçük') sıfatının daha çok yeni kurulan yerlere verildiğini görüyoruz. Almanca *Ofen* ('ocak, kaya ini') adı Macarca *pest*'in anlam bakımından karşılığıdır. Almanca *Ofen* adı ilk olarak 1235'ten sonra *Peşte* olarak geçer. Ancak, daha sonra *Buda* olarak yaygınlaşır.

Kiss, Türkçede kullanılan *Budin* ve *Peşte* biçimleri üzerinde durmuyor. *Budin* biçiminin Slavcadan (Sırpçadan) alındığı açıktır. Buna karşılık *Peşte* biçimi açıklanmaya muhtaçtır. Tibor Halasi-Kun, "Avrupa'daki Osmanlı yer adları üzerinde araştırmalar" (*Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar*. Ankara 1950, 63-113) başlıklı yazısında (92.-97. s.), Türkçede kullanılan *Peşte* biçimini ses yönünden açıklamıştı. *Budapest* maddesinin sonunda Lajos Fekete'nin *Budapest a törökörban* (Budapest 1944) adlı eseri nedense göz ardı edilmiştir. Bu eserde Türklerin *Budun* ve *Budin* adlarını Balkan Slavlarından öğrendikleri açıklanmıştı (I 10. s. 4. not).

Özerk Çuvaş bölgesinin başkentine verilen *Çeboksarı* adına geçelim. Kiss'in açıkladığı gibi (I, 311. s.) Macarcada kullanılan *Csebokszari* biçimi Rusçadan alınmıştır (*Čeboksary*). Yazar, en olası tahmine göre bu adın, kentin yanından geçerek Volga nehrine karışan *Čeboksarka* ırmağının adından geldiğini bildiriyor. *Čeboksarka* (< Çuvaşça *Çabak-şar*) adının ise Türkçe *çapak* (> *çabak*) balığının adına dayandığını bildiriyor. *Çabakşar adının sonundaki *şar*'ı da Çuvaşça *şar* (Türkçe 'saz, bataklık') biçimiyle birleştiriyor.

Çeboksar adının kökeni üzerinde M. Räsänen durmuştu (*Zeitschrift für slavische Philologie* 22, 1, 1953, 152). Kiss bu küçük yazıyı görmemiştir.

Son olarak bu ad üzerinde Kornilov durmuştur. Onun "K etimologii toponima Čeboksary". (*Sovetskaja Tjurkologija*, 1972/2, 54-62) başlıklı yazısı da Kiss'in gözünden kaçmıştır.

Macarca *Dardenellák* adının İtalyanca *Dardanelli*, Almanca *Dardanellen* gibi adlardan geldiği açıktır. Macarcada yalnız bu adların sonundaki çokluk eki değişmiştir. Boğazın Grekçe adı Asya yakasındaki Δαρδανέλλια'dan gelir. Kiss'e göre (I, 355), Eski Çağda yaşamış olan *Dardanus* ulusunu anımsatan Δαρδανος adlı yerin yakınında kurulan kente Osmanlı Türkleri *Çanakkale* adını vermişlerdir. Ona göre, bu ad 'çanak kale' anlamına gelir. *Çanakkale* adının 'çanak kale' anlamına geldiği yolundaki bu açıklama bilimsel yayınlarda yaygın olarak geçer. Örneğin *İslâm Ansiklopedisi*'nin yeni baskısında *Çanakkale* maddesini yazmış olan V. J. Parry de *Çanakkale* adını 'çanak kalesi' diye açıklamıştır. Değerli yazara kulak verelim mi? "As a result of the

establishment there (perh aps ca. 1740) of potteries, and of its subsequent reputation as a noted centre for the manufacture of earthenware, the town came to be known as anak Oal'esi (*anao* - an earthen bowl), the older name falling out of current usage."

"Türk Dili Türk Yurdu" dizisinde çıkan" Çanakkale" (*Türk Dili* 1994/I, 171-179) başlıklı yazımda, V. J. Parry'nin yaptığı açıklamanın ülkemizde çıkan bütün yayınlarda yer aldığı belirtilmiş, ancak bu açıklamanın bir halk etimolojisinden başka bir şey olmadığı altını çizmişim. Yazımda, Evliya elebi'nin *Seyahatname*'sinde (V, 302-308) Lapseki'den sonra Kiledülbahreyn kalesini gezdiğini anlatmışsa da çanak çömlek yapımından söz etmediğini vurgulamışım. Kalede anak ömlekçiliğın gelişmiş bir uğraş olmasının, büyük bir gözlem yeteneğine sahip olan Evliya elebi'nin gözünden kaçmasının düşündürücü olduğunu da eklemişim. Bu bağlamda Evliya elebi'nin kaleleri, burçları "ak kuğu gibi" gördüğünden yola çıkararak kalenin çevrede yavaş yavaş *Akkale* olarak ün yaptığının anlaşıldığından söz etmişim:

"Çanakkale ilinde birçok kale, hisar ve burgaz bulunduğunu görüyoruz.

Bu durum karşısında yöredeki birçok *Kale* ve *Akkale*'den birine *an Akkalesi* adı verilmiştir, sanıyorum. Bu topraklarda an, coğrafi konumu bakımından önemli bir merkezdir. Bu açıdan *Akkale*'nin an'a bağlı olduğu anlaşılıyor.

an Akkalesi adının *anak Kalesi* yoluyla *Çanakkale*'ye dönüşmesi açık bir halk etimolojisi örneğidir."

Benim "*Çanakkale*" yazım 1994'te yayımlanmıştı. Kiss'in Türkçe yayımları göz ardı etmesini doğal karşılayabiliriz. Ancak *Çanakkale* adına ilişkin eski ve yanlış etimolojiyi düzeltmeden geri kalmamız da doğaldır.

Edirne adının 'Αδριανούπολις'e dayandığını biliyoruz. Kiss'in yazdığı gibi (I, 406.S.) bu adın Roma imparatoru Hadrianus (I 17-138)'u anımsattığı açıktır. Hadrianus imparator olarak kentin gelişmesinde rol almıştı. Kiss'e göre, Osmanlı Türkçesinde Grekçe -πολις; göz ardı edilmiştir. Yazar, Sırada *Dren polje*, *Drenopolj*, *Drinopolj* adlarının verildiğini de bildiriyor. Buna göre, Sırların bu adı *dr n* 'kızılılık' ve *polje* 'ova' biçimlerinin birleşmesi sonunda oluşmuş bir ad olarak değerlendirdikleri anlaşılıyor. Macarcada geçen *Drin poly* biçimi Sıradan alınmıştır.

Edirne'nin Sıra (ve Macarca) adlarına ilişkin bilgilere katılıyorum. Ancak, 'Αδριανούπολις'in birinci bölümünün Türkçe *Edirne* adını ses yönünden açıkladığı kolaylıkla düşünülemez, sanırım.

Türkçede geçen *Edirne* (< *Edrene*) biçiminin açıklanması bu değerlendirme yazısının dar sınırlarına sığdırılmaz. O açıdan *Edirne* biçiminin açıklanmasını özel bir yazıda yapmak istiyorum.

Eufr tesz maddesinde (I, 436) Kiss'in saydığı bilimsel yayınlara, Johannes

Tischler'in *Kleinasiatische Hydronymie. Semantische und morphologische Analyse der griechischen Gewässernamen* (Wiesbaden 1977) adlı eseri ile bütünlenebilir. Eserin *Euphrates* maddesinde değerli bilgiler verilmiştir (53. s.).

Gellért-hegy maddesinde (I, 507. s.) Lajos Fekete'nin adı geçmiyor. Fekete, *Budapest a törökkorban* (Budapest 1944, 99. s.) adlı eserinde (95, 99. s.) bu tepeye Türklerin *Gürz İlyas bayırı* (veya *Gürz İlyas tepesi*) adını verdiklerini Türk kaynaklarına, özellikle Evliya Çelebi'ye dayanarak ortaya koymuştu.

Kiss (I, 548) *Győr* kentinin Almanca adını (*Raab*) verdiği gibi, bu adın *Raab* (Macarca *Rába*) ırmağının adından geldiğini de açıklıyor. Onun bildirdiğine göre, Roma çağında Győr'ün yerinde bulunan kent *Arrabona* olarak geçiyor. Latince *Arrabona* adı *Raba* ırmağının Keltçe adından (*Arrabo*) gelir. *Győr* kentine Türk hâkimiyeti döneminde *Yanık (kale)* adı veriliyordu. Yazar, Türkçe *Yanık* adını saymamıştır.

Győr adının kökeni karışıktır. T. Halasi-Kun, "Kipchak Philology and the Turkic Loanwords in Hungarian". I (*Archivum Eurasiae Medii Aevi* I, 1975, 155-210) başlıklı yazısında (165. s.) bu ada ilişkin birtakım verileri değerlendirmişti.

İstanbul maddesinde (1,636) Kiss, Türkiye'nin en büyük kenti olarak *İstanbul* adının kökeni üzerinde özenle duruyor. Bu adın Bizans Rumcasında τὴν πόλιν (yerel ağızlar da στήν πόλιν) olarak geçtiğini ve 'kente' anlamına geldiğini bildiriyor. Latinlerin Romaya *Urbs* adını verdikleri gibi, Bizans Rumları da başkentlerini πόλιν [= kent] olarak adlandırıyorlardı. Daha sonra yazar, İstanbul'un Κωνσταντινούπολις (= Konstantin kenti) adı üzerinde duruyor. Bu adın Roma imparatoru Büyük Konstantin'i anımsattığını bildiriyor. 306-337 yılları arasında hüküm süren Konstantin, başkentini Rumların eski bir geçmişe sahip kentine taşıyarak Roma imparatorluğunun ağırlığının Rumların yaşadığı topraklara geçtiğini vurgulamıştı. Son olarak Kiss, *Bizans* (< Latince *Byzantium* < Grekçe βυζάντιον) adının etimolojik açıklamasını veriyor.

Görüldüğü gibi, Kiss *İstanbul* maddesinde Türkiye'nin en büyük kentinin belli başlı adlarına ilişkin etimolojik açıklamaları özenle özetliyor. Bu madde ile ilgili olarak *İstanbul* adının yazımı üzerinde durmak istiyorum.

Ülkemizin en büyük kentinin adı Avrupa'da daha çok *Istanbul* olarak geçer. Kiss ise *İstanbul* biçimini kullanıyor. Avrupa ülkelerinde gördüğümüz *Istanbul* yazımının, Avrupa'da kullanılan yazı sistemlerinde büyük *i* harfinin *I* olarak geçmesinden geldiğini biliyoruz. Başka bir deyişle, Avrupa dillerinde *İ* harfi kullanılmaz. O nedenle bizim *İstanbul* Avrupa ülkelerinde *Istanbul* olarak geçer.

Bu bağlamda eski bir anımdan söz etmekten kendimi alamayacağım. Birleşmiş Milletler Örgütünde Coğrafi Adları Standartlaştırma Komisyonu adlı bir komisyon vardır. Ülkemiz bu komisyona ilk olarak 1971'de katılmıştı. İç İşleri Bakanlığında 1957'den başlayarak ülkemizdeki yer adlarının Türkçeleştirilmesi

üzerinde çalışılıyordu. Kurulan özel komisyonda Ankara Üniversitesi adına görev almıştım. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Örgütüne bağlı Coğrafi Adları Standartlaştırma Komisyonu'nun Cenevre'de yapılan toplantısına hükümetimiz adına katılmıştım. Coğrafi Adların Standartlaştırılması Komisyonu başkanı Burrill, konuşmasında Türkiye'nin toplantıya katılmasını sevindirici bir gelişme olarak değerlendirmişti. Toplantıda yaptığım konuşmada İç İşleri Bakanlığında yapılan yer adlarımızla ilgili çalışmalara ilişkin bilgi verdim. Konuşmamdan sonra Polonya Kartografya Enstitüsü başkanı Prof. Lech Ratajski yanıma gelerek beni kutladı. İsviçre yolculuğuna çıkmadan önce Türkiye haritasını baskıya verdiğini bildirdi: "Yalnız ülkenizin en büyük kentinin adını İstanbul olarak mı, yoksa İstanbul olarak mı yazıyorsunuz, öğrenemedik." Prof. Ratajski'ye Türk Dil Kurumu'nun yazım kılavuzuna uyarak İstanbul biçimini kullandığımızı bildirdim.

Prof. Ratajski illerimizin adlarına ilişkin bir soru da sormuştu. Türkiye'de illerin, merkez kentlerinin adlarıyla anıldığı anlaşılıyor. Yalnız İçel'in merkezi Mersin, Sakarya ilinin merkezi ise Adapazarı'dır. Onun sorusu üzerine bu durumu da doğrulamıştım.

Prof. Ratajski'nin İstanbul adının yazımına yönelik sorusu beni derin derin düşündürmüştü. Avrupa ülkelerinde yazım sorunlarına, yazım kurallarına verilen ağırlık çarpıcı idi.

Cenevre toplantısında Lâtin esasına dayanan yazı sistemlerini kullanan ülkelerin yer adlarının olduğu gibi saklanması ilkesi benimsenmişti. Bu karara göre, Avrupa ülkelerinde İstanbul'a *Constantinople*, *Konstantinopol*, *Konstantinópolis* adları verilmeyecekti. Yalnız teknik olanaklar sağlanmadığı durumlarda diyakritik işaretler göz ardı edilebilecekti.

Bu durum karşısında Kiss'in teknik olanakları kullanarak *İstanbul* yazımını vermesi sevindiricidir.

Sibirya'nın en uzun (?) ırmağına verilen *Yenisey* adı da bizi ilgilendirir. Kiss (I, 657. s.) Macarcada kullanılan *Jenyiszej* biçiminin Rusça *Enisėj*'den geldiğini bildirdikten sonra bu adın Samoyed kökeninden geldiğini açıklıyor. Ayrıca, başka bir açıklamaya göre, adın 'büyük ırmak' olarak kullanılan Tunguzca (Evenki) *yene*'den geldiğini de dile getiriyor.

Kiss'in üzerinde durduğu adların yanında geçen başka adları da saydığına tanık oluyoruz. Ancak *Jenyiszej* maddesinde Yazarın bu ırmağına verilen başka adlar üzerinde durmadığı göze çarpıyor. *Yenisey* ırmağına Samoyedlerin eskiden *Kem* adını verdiklerini biliyoruz. *Kem* adının eski Türk yazıtlarında geçtiğine de tanık olduk (bk. A. von Gabain, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1941, 313).

Bundan başka, bu adın Güney Sibirya'da yaşayan Türkler arasında 'büyük ırmak, ırmak' olarak saklandığı da göze çarpıyor. İlk olarak Castrén, *Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre* (100-101. s.) adlı eserinde *k'em*, *lem* biçimini 'grosser Fluss, Fluss' olarak tespit etmişti. Daha sonra Radloff

Soyotça *kem* 'der Fluss' biçimini vermişti. Yeni çıkan sözlüklerde Tuvaca (= Soyotça) *xem* 'ırmak' biçimi geçer. Karagas ve Soyot (Tuva) diyalektlerinde saklanan Samoyed kökenli kalıntıların sayısı az değildir. O açıdan *kem* sözünün de bir Güney Samoyed diyalektinden alındığı açıklık kazanıyor.

I. Vásáry, "Käm, an Early Samoyed Name of Yenisey". (*Studia Turcica*, Budapest 1971, 469-482) başlıklı yazısında bu yolda birçok bilgi vermiştir. V. İ. Rassadin (*Fonetika i leksika tofalarkskogo jazyka*. Ulan-udê, 1971) Tuvacada geçen Ketçe alıntılar arasında *häm* 'ırmak' sözünü de saymıştı. Tuvaca *xäm* biçiminin Ketçeden kalma bir alıntı olduğu üzerinde G. Doerfer de durmuştu (*Ural-Altaysche Jahrbücher*, Neue Folge, 2, 1982, 143. s.)

Ê. M. Murzaev, *Slovar' narodnyx geografičeskix terminov* (Moskva 1984) adlı sözlüğünde (269-270. s.) *kem*'in kökenine ilişkin açıklamaları özenle gözden geçirmiştir.

Ukrayna'nın başkentine verilen *Kiev* adı da üzerinde durulmaya değer bir örnektir. Kiss, *Kijev* maddesinde (I, 729) bu kentin adına yönelik etimolojik açıklamaları özet olarak veriyor. Ancak yazarın bu yolda yapılan yayınların bir bölümünü göz ardı ettiği göze çarpıyor. Örneğin O. Pritsak, "Eine altaische Bezeichnung für Kiew" (*Der Islam* 32, 1955, 1-13) başlıklı yazısında *Man Kermän* adını irdelemişti. Daha sonra Lajos Ligeti, "A magyar nép mongol-kori nevei (magyar, baskir, király)" (*Magyar Nyelv* LX, 1964, 385-404) başlıklı yazısında *Men-kermän* kentinden söz ettiği gibi, András Róna-Tas da "An Old Turkic name of Kiev" (*Acta Orientalia Hungarica* XLVIII, 1994, 175-180) başlıklı yazısında bu adın kökenini tartışmıştı.

Moskova'da tuğla duvarlarla çevrilmiş bir yapı kompleksine verilen *Kreml* adının 1331'den beri geçtiği biliniyor. Kiss (I, 807) bu adın (*Moskovskij*) *Kreml* ('Moskova iç kalesi')'den geldiğini yazıyor. Bu maddeyi G. J. Ramstedt'e borçlu olduğumuzu bir açıklama ile bütünlemek gerekecektir. *Kalmückisches Wörterbuch* yazarı, Kalmıkça'nın Ölöt kolunda kullanılan *kerm* 'Festung, Mauer' biçimini Ku-manca *kermen* Testung 'sözüyle birleştirmiş, ( ) içinde Rusça *Kreml* biçimini de saymıştı. *Kermen* biçimi Türk diyalektlerinde 'kale' anlamında, örneğin Tatarcada *kirmen*, Çuvaşçada *karman* biçiminde geçer. *Kermen*'in yer adlarında geçtiğine de tanık oluyoruz. Örneğin *Akkerman* adında bu sözün kullanıldığı daha ilk bakışta anlaşılabilir. Ülkemizde geçen *Germencik* adında da bu söz saklanmıştır.

Kiss, sözlüğünde kullandığı kaynaklar arasında Ê. M. Murzaev'in *Slovar' narodnyx geografičeskix terminov* (Moskva 1984) adlı sözlüğünü de saymıştı. Ancak *kreml* maddesinde Murzaev'in sözlüğünü göz ardı ettiği anlaşılıyor. Bu adın kökenine ilişkin belli başlı açıklamaları gözden geçiren Murzaev, tarih bakımından en doğru açıklamanın Altaistlerce dile getirilmiş olduğunun altını çizmişti. Bundan başka, *kerman*, *kermen* maddesinde, SSCB'nin güney bölgelerinde *kerman*, *kermen*'in derin izler bıraktığına da özel olarak vurgu yapmıştır.

Macaristan'da, Csongrád il (*megyey*)'inde *Öttömös* adlı bir yerleşme bulunduğunu öğreniyoruz (II, 303). Kiss'in açıkladığı gibi, *Öttömös* biçiminde Türkçe *öte-(öde-)* kökünden *-miş* ekiyle yapılmış bir kişi adı (*Ötemiş*) saklanmıştır. Macarcada kişi adı olarak da geçer (*Öttömös*) Bu maddede bizim *Ödemiş* (Aydın) adının tanık olarak verilmesi inandırıcı olurdu.

Szamarkand maddesinde Kiss (II, 518) Özbekçe *Samarqand* ve Rusça *Samarkand* adlarını saymakla yetinmiştir. Kâşgarlı Mahmud, *Divanü lügati't-Türk*'te Semerkand'a Türkler arasında *Semizkend* adının verildiğini bildirmiştir.

Samarkand adının ikinci bölümünde Soğdca *kand* (*knδ*) biçiminin saklandığı açıktır. Birinci bölümünde geçen *Şamar*'ın kökeni karışıktır. Yazarın *Semerkand*'ın eski Grekçe *Μαράκανδα* adı üzerinde durduğu göze çarpıyor. En büyük olasılıkla İran kökeninden **asmara-* 'taştan yapılmış, taş' + Soğdca *knδ*.

Özbekistan'ın başkentine verilen *Taşkent* adı da ilginçtir. Kiss (II, 623. s.) bilimsel çevrelerde büyük bir yaygınlık kazanmış olan inanca uyararak bu adın Türkçe *taş* ve *kend* 'şehir' sözlerinden oluşturulmuş bir birleşik ad olduğunu yazıyor. Son olarak Ê. M. Murzaev de *Oçerki toponimiki* (Moskva 1974) adlı eserinde (231. s.) bu adı 'taş şehir' olarak açıklamıştı. İlk bakışta bu açıklama yapı ve anlam bakımlarından açıktır. Türkler arasında buna benzer birçok ad geçer. Kiss, *Taşkent* maddesinin sonunda Murzaev'in eserini de sayıyor. Murzaev'in bu eseri üzerine yazmış olduğum değerlendirmede (*Türkoloji Dergisi* VIII, 1979, 479-484) *Taşkent* adının etimolojisi üzerinde durmuştum.

O bakımdan *Taşkent* adının 'taş kent' anlamına geldiği yolundaki yaygın inancın düzeltilmeye muhtaç olduğu anlaşılıyor. Ê. D. Polivanov, "O proisxoždenii nazvanija Taş-kenta" (*Bartol'du turkestanские druž'ja*, Taşkent 1927) başlıklı yazısında *Taşkent* adının kökenini açıklamıştı. Son olarak Pentti Aalto da *Taşkent* adı üzerinde durmuştu ("The Name of Tashkent", *Central Asiatic Journal* 21, 1977,193-198).

Polivanov'un eski yazısını bir yana bırakalım. Kiss'in, Aalto'nun 1977'de çıkan yazısını görmediği göze çarpıyor. Ancak sözlüğün bundan sonraki baskılarında Aalto'nun yazısını değerlendirmek gerekecektir, sanırım.

Tigris maddesi (II, 644) Johannes Tischler'in *Kleinasiatische Hydronymie. Semantische und morphologische Analyse der griechischen Gewässernamen* (Wiesbaden 1977) adlı eserinde verilen bilgilerle bütünlenebilir (148. s.).

Tibet maddesi (II, 643. s.) birçok bakımdan tartışılmaya ve bütünlenemeye değer. Kiss, Çin'e bağlı özerk bir bölgeye verilen bu adın İngilizce, Almanca, İtalyanca gibi dillerde *Tibet* olarak geçtiğini bildiriyor. Sonra bu adın ilk olarak Türk yazıtlarında *Tüpüt* biçiminde geçtiğini vurguluyor. *Tibet* adının etimolojisinin bilinmediğini açıklayan yazar, Tibetçeden geldiği yolundaki açıklama denemelerinin inandırıcı olmadığını dile getiriyor. Kiss son olarak Tibetlilerin bu adı kullanmadıklarını da seslendiriyor.

Sözlüğün son baskısı 1978'de çıkmıştı. *Tibet* maddesi o baskıda da geçmişti. Son baskıda bu maddenin olduğu gibi geçtiği göze çarpıyor. Benim düşünceme göre, yeni baskıda bu maddeye bir ek yapmak gerekirdi.

Louis Bazin ile James Hamilton, tanınmış Macar Tibetologu Géza Uray adına yayımlanan bir armağanda (*Tibetan History and Language*, Wien 1991) "L'origine du nom Tibet" başlıklı bir yazı yayımladılar (9-28. s.). Kiss, sözlüğünün başındaki açıklamada (9. s.) eserin yazımını 1984 yılı mart ayında bitirdiğini dile getirmiş, ama daha sonra çıkan yayınları da göz önünde tutmaya çalıştığının altını çizmişti.

Yazık ki *Tibet* maddesinde yazar, Bazin ile Hamilton'un 1991'de çıkan yazısını değerlendirme olanağını kullanamamıştır.

Yazarlar, *Tibet* adının Avrupa dillerinde *Tebet*, *Thebet*, *Thebeth*, *Tybot*, *Thibocht* vb. biçimler altında yaklaşık XIII. yüzyıla değin uzandığını bildiriyorlar. *Tibet* adının *Tebet* ve *Tibot* biçimleri Orta Çağ Avrupa gezginlerince Moğolca *Töböt* veya Farsça *Tibit*, *Tibbit*, *Tibbet*, *Tibat*, *Tibbat*, *Tubbat* vb. biçimlerinden alınmış olabilir. Bu adın Farsçadaki biçimlerinin ise daha çok *Tibet* adının Arapçada genellikle *tbt*, *tbbt* veya *tubbat* diye yazılan ve IX-XIII. yüzyıllardan kalma Müslüman tarihçi ve coğrafyacıların eserlerinde geçen *Tubbat*'a dayanabilir. *Tubbat* biçimi ise Sogd yazısı ile *twp'yt* diye yazılan Arapça normal bir biçimin karşılığıdır. Bazin ile Hamilton *twp'yt* yazımını **Töpet* olarak okuduklarını bildiriyorlar, bu biçimin IX. yüzyılın ikinci on yılından kalma üç dilli Kara Balgasun yazıtının Sogdca versiyonunda geçtiğini ekliyorlar. *Tibet* adının *twp'(')yt* biçimi 841-842 yılından kalma Sogdca Ladakh yazıtında da göze çarpar. Büyük olasılıkla yaklaşık IX. yüzyılda yazıldığı anlaşılan Pehlevîce bir metinde de *twpyt* biçimine rastlanır. XI. yüzyılda yaşamış olan bir Grek hekimi miskin geldiği ülkenin adını Τουπάτα veya Τουπάτ olarak vermişti. Buna göre, *Tibet* adının Sogd, Pehlevî ve Grek biçimlerinin **Topet* prototipinde toplanabileceği anlaşılıyor.

VIII. yüzyılın ilk yarısından kalma Türk yazıtlarında *Tibet* adı *Töpüt* olarak geçer. Yazarlar, *Toput* diye okudukları eski Türkçe biçim ile *Topet* olarak değerlendirdikleri Sogd, Pehlevî ve Grek biçimi arasındaki ses farkı üzerinde duruyor, **Topet*'in Türkçede *Töpet*'e çevrildiğini düşünüyorlar. Daha sonra Tang döneminde VII. yüzyılın başlarından itibaren Çinlilerin *Tibet*'e verdikleri **Töpen* adına geçiyorlar ve *Töpen* ve *Töpet*'in, *töpe* sözünün iki ayrı türevine benzediğini dile getiriyorlar. Türkçe *töpe*'nin de 'somet, hauteur, haute terre' olarak geçtiğini biliyoruz. Yazarlar eski Türk diyalektlerinde *töpe* yanında *töpü* biçiminin geçtiğini de dile getiriyorlar. Özellikle eski Uygurcada *töpü* biçiminin de kullanıldığının altını çiziyorlar. Bu biçimin ise VIII. yüzyılda yazıtlardaki *Töpüt*'ü karşıladığı anlaşılıyor.

Son olarak Bazin ile Hamilton *Töpet* ~ *Töpüt* biçimlerinin sonundaki *-t* üzerinde duruyorlar. Bu *-t*'nin "Altayca" (daha açık olarak Türkçe-Moğolca) bir

eke benzediğini bildiriyorlar, ancak bu ekin Sogdcada da benzer bir değere sahip olduğu-nu ekliyorlar. Yazarlar, *töpe* ~ *töpü* biçimlerini ses bakımından açıklamak için Türkçe *töre* ve *törü* biçimlerinin tanıklığını da kullanıyorlar.

Özetle, Bazin ile Hamilton, eski kaynaklarda geçen bilgi ve verileri özenle ve titizlikle değerlendirdikten sonra *Tibet* adının Türkçeden kalma bir ad olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Bu açıklamanın sözlüğün yeni baskısında yer almaya değer bir katkı olduğuna inanıyorum.

Güneybatı Finlandiya'da bir liman kentine verilen *Turku* adının bilimsel yayınlarda sık sık tartışıldığına tanık oluyoruz. *Turku* Finlandiya'nın eski başkenti olarak da uzmanların ilgisini çekmiştir. Kiss (II, 687) *Türkü* adının eski Fince *turku* 'pazar, pazar yeri' sözünden geldiğini açıklıyor, Fince *turku*'nun eski Rusça *тѹрг* (yeni Rusça *torg* 'alış veriş, ticaret') biçiminden kalma bir alıntı olduğunu da bildiriyor. Yazar, İsveçlilerin bu kente *Abo* adını verdiklerini de ekliyor. Bu adın da İsveççe *a* '(küçük) ırmak, çay' ve *bo* 'ev, konut' bölümlerinden oluştuğunu seslendiriyor.

Benim bildiğime göre, G. J. Ramstedt "Finnisch *Turku*, Schwedisch *Torg*, Danish und Norwegian *Torv*, a word from Central Asia (uigurisch *torgu*)" (*Neu-philologische Mitteilungen* 50, 1949, 99-103) başlıklı yazısında *Turku* adıyla ilgili olarak üzerinde durulmaya değer bir sav ortaya atmıştı. Yazının başlığından da anlaşıldığı gibi, Ramstedt *Turku* adının Uygurca *torgu*'dan geldiğini dile getirmişti. Daha sonra *türkü* adının kökeni üzerinde M. Räsänen de durmuştu. (*Neu-philologische Mitteilungen* 52, 193-194).

Son olarak *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* (Helsinki 1969) adlı sözlüğünde (500 ab) de Räsänen *turku* adını Türkçe *tur*- 'stehen, aufstehen, stehen bleiben' (> *dur*-) kökünün türevleri arasında saymış ve özellikle Balkarca *tur-ku* 'Pferch' biçimini tanık olarak vermişti. Räsänen Rusça *torg* 'Markt, Handel, Marktplatz' biçimini de saymış, Vasmer'in etimolojik sözlüğünde (3: 123-124) başka bir sav üzerinde durduğunu da eklemişti. Doğal olarak, Ramstedt ve Räsänen'in etimolojik açıklamaları tartışmaya açıktır. Ancak sözlüğünde belli başlı etimolojik denemeleri özet olarak veren Kiss'in, Ramstedt ve Räsänen'in açıklamalarına gönderme yapması gerekirdi, sanırım.

Tataristan'ın başkentine verilen *Kazan* adına gelince: Kiss (I, 701. s.) bu adın Türkçe *kazan*'dan geldiğini bildiriyor. Ancak, *kazan* sözünün başlangıçta bir kişi adı (Kazan) olarak kullanılmış olması olasılığı üzerinde de durulduğunu ekliyor. Başka bir sava göre, *Kazan* kenti, adını Volga'ya dökülen *Kazan* ırmağından almıştır. Bu sava göre, *kazan* adı *Kaz* boy adıyla *an* 'ırmak' sözünün birleşmesinden oluşmuştur.

Anadolu'da *Kazan* adını taşıyan birçok yer vardır. Bu adların, yerleşmelerin kurulduğu yerlerin doğal biçimlerine göre verildiği açıktır. Özünde H. Paasonen "Der Name *Kazan*" (*Finnisch-Ugrische Forschungen* VI, 1906, 111-114) adlı yazısında, bu adın Türkçe *kazan*'dan geldiğini açıklamıştı. Çuvaşlar da bu kente *Xuren* adını

verirler. Çuvaşçada *xuran* 'kazan' olarak kullanılır.

Kazan adıyla ilgili olarak Tuna ırmağının en dar yerine verilen *Kazan Boğazı* adını da sayalım. Sırpçada bu boğaza *Kázan*, Rumencede *Cazenele Dunării* (ç.) ve Almandada *Kazan* veya *Kazanpaß* adı verilir. Kiss'in açıkladığı gibi (I, 701. s.), bu bölümde Tuna'nın yatağında 67 m derinliğinde *kazan*lara, yani çukurlara rastlanmıştır. Kiss'in verdiği bilgilerin Murzaev'in sözlüğünden aktarıldığı anlaşılıyor. Ne var ki Murzaev, eski ve yeni yayınları özenle izlediği halde, H. Paasonen'in yazısını gözden kaçırmıştır. Ona dayanan Kiss de bu yazıdan söz etmemiştir.

Balkan topraklarındaki yer adlarında Osmanlı Türklerinin birçok anısı kalmıştır. Türk tarihinde unutulmaz bir yer tutan *Kosova* adı gibi. Kiss, *Rigómező* maddesinde (II, 416) Türkçe *Kosova* biçimini vermemiştir. Türkçe biçimin Sırpça *Kosovo polje* adına dayandığı açıktır. Bu ad Sırpçada 'karatavuk ovası' anlamına gelir. Macarcada kullanılan *Rigómező* adı Sırpçadan çevrilmiştir. Orta Çağ Latincesinde bu yere *campus Turdorum* adı verilir. Almanca *Amselfeld* biçimi de Sırpçaya dayanan bir çeviridir. Türkler, Sırpça *Kosovo polje* adını Macarlar veya Almanlar gibi kendi dillerine çevirmemişler, yalnız Sırpça *Kosovo (polje)* adının sonundaki *o*'yu *a*'ya çevirmekle yetinmişlerdir. Türkçede yer adlarında sık sık geçen *ova* sözünün baskısıyla. Buna göre, Türkçe *Kosova* biçimi bir halk etimolojisi örneğidir. Bunun gibi, Sırpça *Kumanovo* adı da Türkçede *Kumanova*'ya çevrilmiştir.

Bulgarca, Slavca gibi Slav dillerinde *-ovo* eki yer adlarında çok sık kullanılır. Slavca *-ovo* eki Türkçede kolaylıkla *ova*'ya çevrilir. Bu bağlamda Léon Lamouche'un "La transformation turque des noms de lieux slaves dans les anciennes Provinces ottomanes" (*Mélanges publiés en l'honneur de M. Paul Boyer*. Paris 1925, 33-42) başlıklı yazısında üzerinde durulmaya değer örnekler geçtiğini belirtelim.

Bosna'nın kuzey bölümünde bu güne değin saklanan *Tuzla* da üzerinde durulmaya değer bir addır (II, 691). Yurdumuzda *Tuzla* olarak geçen birçok yer adı vardır. Balkan topraklarında gördüğümüz *Tuzla* da değerli bir kalıntıdır.

Avrupa ile Asya arasında uzanan Ural dağının adını açıkladıktan sonra Kiss (II, 706), Kazakistan'daki *Uralsk* kentinin adına geçiyor (II, 706-707), bu adın 'Ural ırmağı boyundaki kent' anlamına geldiğini bildiriyor. 1613-1622 yılları arasında kurulmuş olan bu yerleşmeye başlangıçta Ruslar Ural ırmağına verilen *Jaik* adına dayanarak, *Jaickij gorodók* adını vermişlerdi. Rusça *Jaik* adında Türkçe *yayık* biçimi saklanmıştır. 1773-1775 yılları arasındaki Pugaçov ayaklanması *Yayık* boyunda yaşayan Kazaklar arasında çıkmıştı. II. Ekaterina ayaklanmanın anısını bile yok etmek istiyordu. O açıdan *Ural* dağından doğan ırmağın adını *Ural*'a çevirmiş, yerleşimine de *Uralsk* adını vermişti.

Yayık adını Ptolemaios Δαίχ olarak yazmıştı. Bu biçim bilimsel yayınlarda sık sık tartışılmıştır. Son olarak L. Ligeti, *A magyar nyelv török*

kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban (Budapest 1986) adlı eserinde bu yoldaki açıklamaları gözden geçirmişti (494-495. s.).

Tuna ırmağı üzerinde bulunan dar bir geçide verilen Macarca *Vaskapu* adı da değerli bir kalıntıdır. Kiss'in dile getirdiği gibi (II, 741), Macarca *Vaskapu* adı Türkçe *Demirkapı* adının çevirisidir. Almancada kullanılan *Eisernes Tor* adı da *Demirkapı'dan* kalma bir çeviridir. Sırlar da *Demirkapı* adını *Gvozdena kâpija* diye çevirmişlerdir. Son olarak, Rumenlerin kullandığı *Porțile de Fier* adı da Türkçeden yapılmış bir çeviridir. Türk yer adlarında sık sık geçen *Demirkapı* adının Macaristan'ın birçok yerinde *Dömörkapu* olarak saklandığını da görüyoruz (I, 387-388. s.).

Demirkapı adının Türkler arasında eski çağlardan beri kullanıldığını biliyoruz. Bu ad *Temir-kapuğ* olarak eski Türk yazıtlarında Sogdiana ile Fergana arasındaki bir geçide verilir (bk. A. von Gabain, *Altüürkische Grammatik* 340). O bakımdan Tuna üzerindeki *Demirkapı*, Türk yer adları arasında özel bir yer tutar.

Tuna ırmağı Türklerle ilgili anılarla doludur. Örneğin Tuna'nın Demirkapı Boğazı'nda, Romanya'ya bağlı ve yalnız Türklerin oturduğu küçük bir adaya verilen Adakale de Türklerden kalma bir anıdır. 1878 Berlin Antlaşmasında Adakale'den söz edilmemesi sonunda ada Türk hâkimiyeti altında kalmıştı. 1920 Trianon Antlaşmasıyla ada Romanya'ya bırakılmışsa da, Türkiye ada üzerindeki haklarından vazgeçmemiş, adadaki Türk hâkimiyeti 1923 Lausanne Antlaşmasıyla sona ermişti. Adakale, 1972'de Demirkapı Barajı'nın yapımı bitince Tuna'nın sulan altında kalmıştır. Kiss (I, 54) Avrupa'daki son Türk kalesi olan Adakale'nin yazgısını da dile getirmiştir. (1,54)

Orhan Köprülü de "Tuna'nın suları altında kalan son Türk kalesi: Adakale" (*Türk Kültürü* XXXIX, 2001, 69-70) başlıklı yazısında Adakale'nin Tuna'nın suları altında kaldığını özetlemiştir.

Son olarak *Volga* adının kökenine geçelim. Kiss'in dile getirdiği gibi (II, 776. s.) bu adın kökenine yönelik pek çok açıklama denemesi yapılmışsa da, açık bir sonuca varılamamıştır. Slav kökeninden geldiği (Ana Slavca **vьlgъ(kъ)* 'rutubetli') öne sürüldüğü gibi, Fin-Ugor köküne dayandığı da dile getirilmiştir. Yazar, Volga'nın bilinen en eski adı olarak *Pā* adının İran dillerinden kökenlendiğini bildiriyor. Bu adın da son olarak büyük olasılıkla Ana Slavca **rosa* çiy, şebnem sözüyle birleştiği anlaşılıyor.

Kiss, daha sonra *Etelköz* maddesine gönderme yapıyor. *Etelköz* (1,435. s.) Macarların, Karadeniz'in kuzeyinde, Don ile Tuna veya Dneper (veya Dnester) ile Tuna arasında uzanan tarihî bölgeye verdikleri bir addır. Bu adın birinci bölümü (*Etel*) Macarcaya Volga ırmağının adı olarak Hazarcadan geçmiş olabilir. Yazar, Kâşgarlı Mahmud'un Volga'ya *Etil* adının verildiğini bildirdiğini de ekliyor. Tatar ve Başkurtlar arasında bu ad *İtil* olarak saklanmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un, *etil* sözünün Türkler arasında 'ırmak' olarak kullanıldığını bildirdiğini Kiss göz ardı etmiştir. Ancak *Volga* adının kökenine dönük etimolojik açıklamalardan söz

ederken J. J. Mikkola'nın "Der Name Wolga" (*Finnisch-Ugrische Forschungen* XX, 1929, 125-128) adlı yazısı göz ardı edilemez sanırım. Mikkola "Nochmals der Name Wolga" (*Finnisch-Ugrische Forschungen* XXI, 1933, 162-163) başlıklı yazısında bu ad üzerinde bir kez daha durmuştu. Mikkola bu yazılarında Volga adının Rusça veya Slavcadan geldiği yolundaki açıklamayı "humoristisch" olarak değerlendirdiğini bile saklamıyor. Ona göre, *Volga* Türk (Tatar) diyalektlerinde 'Fluss; Bach' olarak kullanılan *yılga*'dan gelir.

Kiss, Murzaev'in *Očerki toponimiki* adlı eserini sürekli olarak değerlendiriyor. Ancak, *Volga* maddesinde her nedense bu eseri saymıyor. *Očerki toponimiki* başlıklı esere ilişkin değerlendirmemde (*Türkoloji Dergisi* VIII, 1979, 479-484) dile getirdiğim gibi, Murzaev Mikkola'nın *Volga* adına dönük açıklamasından söz etmemişti. Mikkola gibi seçkin ve saygın bir Slavistin savı olarak *Volga* adının Türk (Tatar) kökeninden geldiğini dile getirmek gerekirdi, düşüncesindeyim.

Mikkola'nın *Volga* adının kökenine ilişkin savı üzerinde Denis Sinor "Yul" (*Studia Orientalia* XXVIII: 7, 1964,3-8) başlıklı yazısında durmuştu.

Özetle, uzun ve yorucu bir emek ürünü olan bu kapsamlı sözlüğü bize kazan-dıran Lajos Kiss'i alkışlamak bizim için bir borçtur. Buna benzer eserlerin sayısı uluslararası bilim çevrelerinde bile çok değildir. Kiss'in övgüye değer sözlüğüne özendiğimizi dile getirmek isterim. Sözlük modern Macar dil biliminin düzeyine ilişkin açık bir fikir verebilir, inancındayım. Son 50 yıl içinde Macar dil bilimi büyük eserler ortaya koymuştur. *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* (I. kötet, A-Gy, Budapest 1967, 1-114 s.; II. kötet, H-Ó, Budapest 1970, 1-1108 s.; III. kötet, Ö-Sz, Budapest 1976, 1-1230 s.; IV. kötet, Budapest 1984, 493 s.) ve *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* (Band I, Budapest 1993, I-L+1-794; Band II, Budapest 1994, 795-1683 s.) gibi. Lajos Kiss'in sözlüğü bu büyük eserlere yeni bir katkıdır.

Ulusal kitaplığımızın bu tür bir eser kazanacağı günü dört gözle beklediğimi saklamayacağım.